

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Саннікова Олександра Ілліча
«Психологія прийняття життєвих рішень особистістю»
на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Презентована дисертаційна праця актуалізує одну з найцікавіших проблем для сучасної психології, не дивлячись на довготривалий термін її наукової конкретизації в різних галузях знань, – проблему прийняття рішень особистістю. Вдаючись до власних гносеологічних вражень щодо вибору і аналізу запропонованої автором теми дисертаційного дослідження, відразу хотілося б зазначити, що на різних рівнях неперервної взаємодії людини із світом, усе психічне, в якому відображається дійсність, постійно бере участь в регуляції діяльності. Ось чому основним методом об'єктивного психологічного пізнання є вивчення усіх психічних явищ через зовнішні прояви людини, які цими психічними явищами неперервно регулюються. Саме так конкретизується загальнометодологічний принцип єдності свідомості і діяльності. І, саме у такому методологічному ракурсі, проблема прийняття особистістю життєвих рішень, набуває своєї першочерговості вивчення в силу того, що людина може стати об'єктом психологічного вивчення тільки завдяки тому, що вона приймає рішення. Особистість у ході життя постійно включається у нові зв'язки та відносини, і в силу цього об'єктивно може набувати нових якостей, які фіксуються в нових поняттях і понятійних характеристиках. Об'єкт таким чином дає можливість виокремити новий зміст, і у даному випадку автор говорить про психологічну систему прийняття життєвих рішень особистістю як структурно-функціональний феномен, який й складає предмет дисертації.

В цьому контексті відразу хотілося б підкреслити, що особливо приємні переживання викликає прагнення автора у підтриманні ідеї створення технології консультування, спрямованої на оптимізацію вибору особистості у професійному самовизначенні. Наразі доцільно відзначити, що у

дисертаційному дослідженні Саннікова Олександрі Ілліча, постає необхідність систематизації уявлень та розкриття психологічного змісту феномену прийняття життєвих рішень, що характеризує це явище як систему складових (підсистем і компонентів), організація і взаємодія яких відображає цілісність особистості та спрямовує її активність на здійснення вибору з альтернативно можливих варіантів. Таке рішення визначається не лише методологічною ситуацією в психологічній науці, а й досить розвинутою науковою інтуїцією дисертанта щодо необхідності виявлення та дослідження характеру співвідношення показників прийняття рішень з властивостями особистості, що супроводжують вибір і постають як його чинники і ресурси.

Безпосередньо у даному дослідженні поставлено за мету теоретико-методологічне обґрунтування та розробку цілісної психологічної концепції прийняття життєвих рішень особистістю із позицій системного, інтегрального, особистісного підходів. У цьому відношенні варто відзначити чітко окреслену у вступі дисертації концепцію дослідження, також завдань дослідження. Зокрема як логічно правомірні і позначені новизною варто відзначити такі положення, за якими здійснено структурний аналіз рішимості як інтегральної властивості особистості, експліковано та описано покомпонентний склад її показників, розкрито їх психологічну сутність та визначено предиктори та ресурси вибору. Так Олександром Іллічем побудовано психологічну модель прийняття життєвого рішення, що поєднує блоки особистісних компонентів, компонентів взаємодії із середовищем та компонентів рішимості; описані етапи трансформації прийняття особистістю життєвого рішення, а саме сприйняття ситуації, пошук варіантів, їх аналіз, вибір, реалізація і оцінка продуктивності вибору. На нашу думку, саме розгортання зазначеного положення й уможливило досягнення наукової новизни та теоретичного значення запропонованої дисертації.

Присутнє також відображення дослідницької спрямованості у практичній значущості та загальних висновках: дослідницькі припущення перевірено, а

висунуті завдання – реалізовано. Потрібно відзначити правильність структурування роботи, визначеного дослідницькою логікою та поставленими завданнями.

У теоретичній частині дослідження (перший розділ – «Теоретико-методологічні засади дослідження прийняття рішень у вітчизняній і закордонній психології») викладені наукові передумови виникнення й розвитку проблеми прийняття рішень в історичному й сучасному контексті; аналізуються філософсько-психологічні погляди видатних вітчизняних та зарубіжних вчених; розглядаються підходи до класифікації прийняття рішень за типом задач і за опосередкованим психічним процесом; аналізується невизначеність як середовище, умова й джерело прийняття рішень; доводиться обмеженість нормативного й дескриптивного підходів у розвитку змістовних моделей прийняття рішення; розглядається специфіка психологічного підходу в традиційних дослідженнях й сучасні уявлення про систему психологічних чинників прийняття рішень.

Дисертантом проаналізовані наукові джерела з проблеми дослідження, та розкрито стратегіально-стильовий підхід, котрий спирається на використання прийомів, способів, стилів, стратегій вибору й реалізації рішень; нормативний, що використовує формальні процедури аналізу й вибору остаточного рішення; когнітивно-цільовий підхід, пов'язаний з вирішенням перцептивно-розпізнавальних і мовномисленевих завдань, що забезпечують прийняття рішень; регулятивно-вольовий, у якому прийняття рішення постає як вольовий акт, регульовальний вибір дій, спрямованих на досягнення мети; системно – структурний, де прийняття рішень являє собою процес і результат функціонування цілісної системи, елементи й зв'язки якої забезпечують попереднє чітке усвідомлення мети, структурування вихідної проблемної ситуації, опрацювання різних варіантів вибору найкращої з альтернатив. Також автором наголошується, що прийняття рішення є окремим видом цілетворення,

антиципації, планування й контролю, продуктом, котрий не тільки є реалізованим у діяльності, але й породжуваним активністю суб'єкта.

Проведений аналіз логічно підводить автора до розробки авторської концептуальної моделі, яка детально описана у другому розділі дисертації «Методологічні основи концептуалізації феномену «прийняття особистістю життєвого рішення». З метою обґрунтування авторської концепції, автор окреслює основні принципи – системності і структурності, активності, невизначеності, принцип розвитку, трансформації, реальності, детермінізму. Виявлені специфічні особливості вибору особи за різних умов життєдіяльності, стали вихідною передумовою концепції психологічної системи прийняття життєвих рішень особистістю, яка реалізується сукупністю взаємозалежних функцій, а саме активації, регуляції, вибору, координації, прогнозування, аналізу, антиципації, оцінки, контролю, керування тощо. Виокремлені функції об'єднані у чотири 4 групи: забезпечення, регулювання, координації, реалізації. Структура психологічної системи містить три блоки: особистісних компонентів, взаємодії із середовищем і рішучості, які сукупно забезпечують ресурсами систему прийняття життєвих рішень. Блок особистісних компонентів обіймає вольовий, емоційний, когнітивний, мотиваційний і соціального досвіду. Сукупно ці компоненти забезпечують ресурсами вибір, відповідають за висування його варіантів і остаточне рішення. Блок компонентів взаємодії особистості із середовищем охоплює операційний і результуючий компоненти системи й забезпечує формування стратегії дій особистості із реалізації прийнятого рішення та уможлиблює оцінку прогнозу його наслідків. Блок рішимості презентований компонентами орієнтації, розумності, непохитності й ергічності, що у взаємодоповненні, забезпечують керування прийняттям життєвого рішення.

На фоні детального структурно-функціонального аналізу кожного із виокремлених блоків, зазначається, що саме блок рішимості поєднує компоненти орієнтації, мудрості, ергічності й непохитності, домагаючись

координації трансформацій життєвої ситуації й прийняття рішення. Автор теоретично обґрунтовує, що провідною характеристикою особистості, котра приймає життєві рішення, є рішимість. Остання як багатокomпонентна психологічна властивість, характеризує здатність особи незалежно приймати зрілі повсякденні рішення, вибірково використовуючи при цьому особистісні ресурси. Вона забезпечує можливість знаходити вихід з різноманітних життєвих ситуацій, впливати на формування й реалізацію власного життєвого шляху.

Деталізуючи системно-структурний аналіз рішимості як властивості особистості у таких її компонентах і ознаках, як орієнтація, настроєність на прийняття життєвого рішення (нестримність, ризикованість, толерантність); ергічність, активність (спонтанність, гнучкість, авантюризм), непохитність, усталеність, (асертивність, незалежність, догматичність) і розумність, мудрість у його прийнятті (далекоглядність, рефлексивність, обґрунтованість), Олександр Ілліч розробляє програму комплексного емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення показників рішимості й властивостей, які є ресурсами вибору особистості. Саме цьому й присвячений третій розділ дисертації «Теоретико-емпіричне дослідження особистісних ресурсів прийняття життєвих рішень».

Дисертант ретельно описує результати емпіричного дослідження співвідношення показників рішимості з локусом контролю, стратегіями реалізації рішень, схильністю й готовністю до ризику й іншими властивостями, що беруть участь у детермінації прийняття життєвих рішень. Застосування кореляційного аналізу дало змогу встановити значущі зв'язки показників шкал рішимості (далекоглядності, докладності, гнучкості, толерантності до невизначеності, незалежності, асертивності й нестримності) з вольовими властивостями особистості, упевненістю у собі, мотивацією досягнення, її асертивними стратегіями й асертивністю, доброзичливим типом відносин і вирішальним типом особистості, вигільністю (пильністю) у прийнятті

рішення; а також показників шкал рішимості (ризикованості, спонтанності, авантюристичності) з імпульсивними, непрямими й асоціальними діями, зверхпильністю, готовністю до ризику й раціональністю. Емпірично експлікований факт, що зі шкалами рішимості утворюють зв'язок емоції різних модальностей, як-от показники гніву, страху й суму з догматичністю (позитивні), та негативні зв'язки – з показниками печалі з нестримністю й спонтанністю.

Логічне застосування комплексу факторного і множинного регресійного аналізу, дало змогу згрупувати систему властивостей особистості, яка приймає рішення у чотирьох факторну модель, де кожен фактор є біполярним континуумом: фактор I – «витримка, емоційна задоволеність – схильність до підпорядкування, залежність»; фактор II – «докладність, далекоглядність – спонтанність, авантюристичність»; фактор III – «адаптивність, схильність до асертивної поведінки – уникнення, прокрастинація»; фактор IV – «рефлексивність, раціональність – імпульсивність, ригідність». До прогностичних детермінант суб'єктивної корисності прийняття життєвого рішення віднесено роль передбачення, докладності, далекоглядності, пильності, стрімкості, раціональності, певних факторів прийняття рішень, а серед прогностичних детермінант негативного прогнозу в оцінці ефективності життєвого вибору особистості – догматичність, спонтанність, прокрастинація тощо.

У четвертому розділі «Особливості регуляції прийняття рішень особистістю» викладаються результати емпіричного дослідження, спрямованого на обґрунтування механізмів вольової, емоційної, когнітивної й мотиваційної регуляції прийняття особистістю життєвих рішень на основі вивчення співвідношень показників рішимості як інтегральної властивості особистості, вольових якостей, упевненості в собі, показників соціальної адаптивності, стратегій реалізації прийнятого рішення, емоційності, мотивації досягнень тощо; наведено результати диференціально-психологічного аналізу,

який спрямований на пошук широкого кола психологічних властивостей особистості та рішимості осіб, які відрізняються між собою за рівнем проявів вольових якостей, упевненістю у собі, емоційною диспозицією, тривожністю, емоційним інтелектом, мотивацією досягнень. Прийняття особистістю життєвого рішення – це специфічне явище, що має власну якісну своєрідність, не зводиться лише до специфічної організації, інтеграції традиційних аналітичних процесів, діяльності чи волі. Воно реалізується на їхній основі, але містить вибір як акт, котрий завершує кожний з етапів прийняття рішень і не потребує розгляду лише з позиції вибору із деякого числа альтернатив, або як послідовність вольових дій. Воно охоплює також і емоційні, і когнітивні, і мотиваційні явища, які діють як регулятори вибору та його реалізації.

П'ятий розділ «Оптимізація прийняття життєвих рішень особистістю у професійному консультуванні» логічно завершує дослідницький інтерес дисертанта. Ним запропоновано авторську технологію професійного консультування; здійснено функціонально-інформаційний аналіз психологічних властивостей, які відповідають вимогам майбутньої професійної діяльності; синтезовано компоненти прийняття рішень у контексті прогнозу професійної самореалізації особистості.

Оригінальним у цьому розділі є розгляд автором ролі прийняття рішень в діяльності професійного консультанта. Ефективну структуру прийняття рішень консультантом утворюють три компоненти: P_i – інформаційний компонент рішення, орієнтований на отримання і переробку необхідної в процесі консультування оперативної інформації; P_a – когнітивно-предикативний компонент рішення, який забезпечує трансформацію, аналіз отриманої інформації і побудову перспективних професографічних моделей; P_d – конативний компонент рішення, який відповідає за вироблення системи ймовірної, потенційної системи дій щодо реалізації варіанту особистого професійного плану.

У завершенні проведеного аналізу дисертації Саннікова Олександра Ілліча хотілося підкреслити, що дане дослідження відповідає проблемам психології як конкретної науки за критеріями, які дають можливість інтерпретувати дане дослідження як фундаментальне в галузі загальної психології та історії психології. По-перше, у дисертації чітко простежується визначення дійсної області існування онтологічного статусу «прийняття життєвих рішень особистістю» як психологічного феномену на рівні емпірії; по-друге, простежується чітка психологічна аксіоматика категоріального визначення досліджуваного феномену; по-третє, автор зміг визначити центральні критерії експериментально-діагностичного дослідження прийняття життєвих рішень особистістю та у рефлексивному русі розгортання власної дослідницької логіки, показати її ефективність для теоретико-емпіричного збагачення психологічного знання; та по-четверте, у дисертації чітко розроблено кінцеві висновки та цілі психологічного дослідження.

Наукові положення та результати емпіричного дослідження пройшли апробацію на численних наукових та науково-практичних заходах. Обґрунтовані автором положення і рекомендації впроваджені у процес вдосконалення підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

Результати дисертаційного дослідження знайшли належне відображення у 67 публікаціях автора, зокрема, у 1 монографії, 21 статті у фахових психологічних виданнях України, 6 публікаціях у міжнародних наукових періодичних виданнях, 32 статтях в інших наукових виданнях та 5 навчально-методичних посібників. Також автором отримано 2 авторських свідоцтва.

Сформульовані у дисертації висновки відбивають основні положення, які впливають з теоретичного та емпіричного дослідження проблеми. Окреслені перспективи подальшого дослідження проблеми вміщують цікаві наукові напрямки вивчення заявленої проблеми.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації.

Зупинимося на таких питаннях, що видаються дискусійними чи викликають зауваження:

1. Автор наводить компонентний склад показників рішимості, включаючи орієнтацію на прийняття життєвого рішення, розумність, стійкість і активність вибору. Аналіз описаних і презентованих на схемі властивостей рішимості, функції, які вони реалізують у прийнятті рішень, виявляє, на наш погляд, більш складну ієрархічну структуру. Було б доцільно виявити структурні рівні рішимості і зіставити складові компонентів (показники) з виділеними рівнями.

2. У третьому розділі дисертаційного дослідження даний опис вибірки обстежених, котрі взяли участь у дослідженні. Є декілька питань на уточнення. Чи всі обстежені брали участь у всіх етапах експерименту? Чи бралися до уваги вікові, професійні особливості обстежених при вивченні психологічної системи прийняття життєвих рішень у зміні структури рішимості?

3. У роботі вивчено спектр властивостей особистості, які презентують психологічну систему прийняття життєвих рішень у осіб, котрі розрізняються за певним типом рішимості. При цьому, тип рішимості автор визначає як домінування одного із чотирьох її компонентів: орієнтації на вибір, розумності, ергічності, непохитності. Кожний із означених компонентів містить по три специфічних показника рішимості. Було б цікавим розглянути характеристики особистості представників саме таких типів, що дало б можливість більш диференційовано підійти до типології рішимості.

4. У тексті дисертації надана інформація про розроблений та апробований у співавторстві психодіагностичний інструментарій для виміру характеристик рішимості, а результати його використання в роботі презентовано фрагментарно. Мова йде про методики ТОКАС («Тест-опитувальник компонентів асертивності») і АВАНТ-1 («Тест-опитувальник схильності до авантюристичності»). Для більшої наочності проявів асертивності й

авантюристичності в прийнятті життєвих рішень особистістю ці матеріали бажано було б представити більш повно.

5. Також хотілося б ще зауважити, що у тексті 5-го розділу дисертації міститься матеріал, присвячений авторській технології професійного консультування, який у тексті автореферату зазначений фрагментарно. На нашу думку, запропонований масив рекомендаційного матеріалу є логічним завершальним блоком проведеного дослідження, і тому його детальніше висвітлення тільки б підсилило ефект даного дослідження.

Однак, попри висловлені зауваження та побажання, потрібно зазначити, що дисертаційне дослідження Саннікова Олександра Іллєча «Психологія прийняття життєвих рішень особистістю» є цілісним і завершеним науковим дослідженням, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, що висуваються до написання докторських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Доктор психологічних наук, професор,
декан факультету психології
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Ж.П. ВІРНА

ПІДПИС *Вірної Ж.П.*
ПОСВІДЧУЮ

Зав. загального відділу

Метвишин Д.В.

02.12.2016р.